

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ПЕТЕР РУБЕНС: КЛІНІЧНИЙ ВИПАДОК РЕВМАТОЇДНОГО АРТРИТУ? Скорочений виклад

T. Appleboom
Rheumatology 2005; 44:681-683

6 грудня 1630 року фламандський художник Петер Рубенс (1577–1640 рр.), котрого вважають корифеєм бароко в європейському малярстві, вдруге одружився, цього разу з молодою 16-річною дівчиною Елен Формен, яка стала для нього джерелом невичерпного натхнення. Останні 10 років життя митця — це найліричніший період у його творчості; він досяг вражаючого балансу між гострим спостереженням реальності і його перетворенням на ідеалізовані форми, відображаючи у власних картинах красу жінок загалом і своєї дружини зокрема.

Якщо ми глянемо на картину художника “Три грації”, намальовану в 1638 р. (рис. 1), то відзначимо специфічну деформацію правої руки, котра нагадує ревматичну. Це могло бути зроблено навмисне, оскільки реалізм був і залишався характерним для манери Рубенса, й інколи відчуття спостереження і вираження супроводжувалися явною драматизацією, котру можна знайти вже в його ранніх творах.

З лікарської точки зору на цій картині суглоби середніх фаланг правої руки Грації напів-зигнуті і перебувають у положенні гіперекстензії, якого в нормі дистальні відділи верхньої кінцівки набути не можуть — у здорової людини суглоби одного і того ж пальця згинаються чи злегка розгинаються одночасно, вони не можуть рухатися у протилежних напрямках, за винятком двох ситуацій — травми (зазвичай залучає лише один палець) чи ревматизму (уражається кілька груп суглобів), коли відбувається розширення суглобових капсул і зв'язок. На цій же картині видно деформації третього, четвертого і п'ятого пальців (решта — приховані або лише частково видимі).

Перший діагноз, про який хочеться подумати, — ревматоїдний артрит, хвороба, котра у розвинутих країнах уражає 1–2% дорослого населення, переважно жінок, і характеризується формуванням симетричних болючих опухань (зап'ястя, пальців, коліна тощо). За відсутності лікування суглоби збільшуються у розмірах, ще більше опухають і зазнають вивихів, наслідком яких є деформації пальців за типом “шиї лебедя”.

Рис. 1. Три грації (1638 р., Музей Прадо, Мадрид, Іспанія). На правій руці зображеного персонажу можна побачити характерну деформацію за типом “шиї лебедя”.

лебеда” або “петлиці” (дуже подібні до того, що намалював наш митець).

Мистецтвознавці погоджуються, що Елен Формен була моделлю для трьох грацій з цієї картини. Чи страждала вона на ревматоїдний артрит або якесь споріднене захворювання? Для розвитку деформації за типом “петлиці” потрібні роки, а вік молодої жінки на момент закінчення твору становив 23 роки, тобто вона мала б хворіти на цю хворобу ще з підліткових років. Проте художник зображав деформації суглобів у набагато раніших своїх картинах, задовго до того, коли він зустрів свою другу дружину (наприклад у картині “Чудо святого Ігнатія Лойоли”, 1618 р. [рис. 2]).

Хто ж був тим пацієнтом, з якого Рубенс протягом більш ніж 20 років приховано малював (хоч і дуже рідко) розвиток артриту (опухання зап'ястя, щиколоток, пальців рук і ніг) (рис. 3)?

Із листів художника відомо, що він страждав на “подагру”, котра хронічно уразила кілька суглобів, переважно, кистей, стоп і колін, і була настільки інвалідизуючою, що майстер пензля мусив відмовлятися від серйозних замовлень, наприклад оформлення палацу Уайтхол. Інколи захворювання приковувало його до ліжка, при цьому біль не піддавався жодному лікуванню. Разом з тим більшість форм ревматизму тоді називали “подагрою” і лише з прогресом медицини правильні діагнози ревматичних хвороб стали більш-менш поширені (починаючи з кінця 18 століття).

За таких обставин можна припустити кілька гіпотез: 1) діагноз подагри в Рубенса доцільно піддати сумніву; 2) беручи до уваги клінічні характеристики, художник, імовірно, мав ревматоїдний артрит; 3) митець відобразив свої руки в деяких власних творах, намагаючись тримати страждання на відстані шляхом ілюстрування розвитку хвороби, на яку хворів.

Він мав понад 70 учнів, що допомагали у творчій роботі, і через “подагру” часто обмежувався лише малюванням рук та облич. Для підтвердження точного діагнозу було б дуже цікаво провести рентгенологічне дослідження кісток Рубенса, проте нині їх знайти неможливо.

Наші висновки є дуже гіпотетичні, але вони збігаються з результатами історичної епідеміології. Багато вчених ще досі здивовані відсутністю доказів на користь існування ревматоїдного артриту у Старому світі до 18 століття, тоді як спондилоартрит виявляють у кістках із древніх єгипетських могил, датованих 1 тис. до н. е. Що стосується Нового світу, то у скелетах індіанців, датованих 4500–450 рр. до н. е., могили яких були розкопані у штаті Алабама, виявлено ознаки саме ревматоїдного артриту.

Рис. 2. Чудо святого Ігнатія Лойоли (1618 р., Музей мистецької історії, Відень, Австрія). Видно опухання п'ястково-фалангових і міжфалангових суглобів.

Якщо художник страждав на це захворювання, то це означає, що воно існувало в Європі до 17 століття. Цілковито реально припустити, що його принесли мандрівники чи колоністи, котрі поверталися із Америки.

Митець жив у Антверпені, великому порту і культурному центрі, що перебував на перетині багатьох торгових шляхів. Місто було переповнене моряками змішаного походження, що бували в різних частинах світу, а трюми кораблів у порту були набиті продуктами, котрі розширили європейську дієту, подвоїли доступний асортимент лікарських трав, були забруднені до того не знаними інфекційними рослинами та грибками

і суттєво вплинули на місцеві умови життя й екологію. Ця сукупність чинників дала змогу інфекційному, але загалом неагресивному американському агенту знайти генетично чутливих європейських господарів, у котрих і була запущена "епідемія" ревматоїдного артриту.

Відомо, що протягом століть одні хвороби поширюються, а інші — зовсім зникають. У сучасній Європі практично відсутні натуральна віспа, чума, поліомієліт, сибірка, а з іншого боку, четверть століття тому, коли проводилася масова вакцинація африканського населення, тут появився СНІД. Більшість ревматологів похилого віку зазначають, що драматичні форми артриту стають великою рідкістю, а в багатьох таких пацієнтів наявні періоди тривалої ремісії, пов'язані з лікуванням, або з невідомих причин. І навіть якщо в 16 столітті в Європі й була епідемія ревматоїдного артриту, то нині вона практично закінчилася. У зв'язку з тим виникає дуже багато запитань, на котрі поки що немає чіткої відповіді. Чи втратив тригерний агент названого захворювання свою вірулентність? Можливо, стався "генетичний стрибок"? Як зміни екологічних умов 20 століття вплинули на елімінацію певних патологій? Це пов'язано з харчуванням, гігієною, фармакотерапією чи чимось іншим? І, нарешті, чи міг уявити сам Рубенс, що, детально вимальовуючи деформовані пальці, цим він знову розпочне дебати між екологами, медиками й істориками, посприє зосередженню ревматологічних досліджень на генетичних чинниках, дасть мистецтвознавцям додатковий поштовх у дослідженні власної творчості і дозволить лікарям глянути на мистецтво з іншого боку?

Рис. 3. *Поклоніння Магі (1628 р., Музей Прадо, Мадрид, Іспанія). На картині візуалізується атрофія міжкісткових м'язів правої кисті.*

Підготував *Юрій Матвієнко*